

Přežit transporty byla výjimka, ale každá byla jiná

27.10.2008 12:05 Rozhovor

Like

Takový projekt v českých podmínkách ještě nevznikl. Dokumentární cyklus čtyř devadesátiminutových filmů Zapomenuté transporty rekonstruuje osudy lidí, Židů, kteří byli z protektorátu zavléčeni do dalekých, pro ně do té chvíle naprosto neznámých míst na Východě, kde pro ně byla připravená smrt.

Do Estonska, do Lotyšska, do Běloruska, do polských táborů mimo Osvětim. V době, kdy historik a politolog **Lukáš Příbyl** začal skládat střepy jejich vzpomínek do fascinující fresky, jich žilo už jen něco přes sedmdesát. Dnes jich je už jen polovina. Jejich výpovědi jsou do jednoho fascinující, obrazový materiál, který Příbyl shromáždil, unikátní. A téma zcela zásadní.

Je to vlastně příběh holocaustu mimo jeho nejznámější synonymum - Osvětim. Vyprávíte příběh, který je dobře známý, ale vyprávíte jej na skoro neznámých místech. Ptát se proč je trochu naivní. Ale přesto: proč jste si vybral právě tuto perspektivu?

Mě hlavně zajímalo, co se stane, když nějaká síla vytrhne člověka z prostředí poměrně stále ještě normálního - i Terezín byl pořád relativně „normální“ - a vyveze jej do podmínek, jež si do té doby nikdo z nich neuměl představit. Nutně jsem nechával stranou to, co se

Lukáš Příbyl (nar. 1973 v Ostravě)

Poslední ročník střední školy absolvoval v USA (Phillips Academy Andover), pak studoval politologii a blízkovýchodní studia na Brandeis University u Bostonu (a během dlouhodobé stáže na Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě), pak na Columbia University v New Yorku (mezinárodní vztahy, lidská práva), historii na Central European University v Budapešti a židovskou filozofii ve Stockholmu. Kromě řady projektů v USA (hlavně politologie), v Čechách publikoval práce o

odehrálo před tím, než začaly transporty. Pomímám proto nástup nacismu, jeho genocidní plány, protižidovské zákony a nařízení, nezabývám se zřízením Terezína a tak dále. O tom už dokumenty jsou a literatury je o tom nepřeborné množství.

Zajímají mě specifická a málo známá místa a lidé, kteří jimi prošli. Sleduju jejich příběhy. Řada z mých respondentů mluvila poprvé. Každý z těch filmů je možné vidět samostatně, ale dohromady myslím z nich vyniká jakási struktura. Lotyšsko vypráví hlavně příběhy rodin, Estonsko žen, Bělorusko mužů a polský díl bude příběhem lidí, kteří jsou samostatně vrženi do víru událostí, unikají, skrývají se, bojují sami za sebe. V jiném smyslu každý ten film zobrazuje příběhy jiného typu snahy o přežití: kolektivního semknutí (Estonsko), boje (Bělorusko) anebo individuálního přežívání (Polsko). Samozřejmě na začátku byla nějaká moje představa. Ale ta se pak vyvíjela podle toho, co mi ti lidé svěřili.

holocaustu a podílel se na výstavách v Židovském muzeu v Praze.

Vržení do světa, který si dosud nedovedli představit, je sugestivně vidět v běloruském díle: po několika dnech, co jsou zavřeni ve vagonu, lidé poprvé pohlédnou ven a nemohou uvěřit tomu, co vidí.

Na kandelábrech se houpou zmrzlé mrtvoly oběšených. Jsou na místě.

Zajímá mě, jak na tyto extrémní může člověk reagovat. Například v lotyšském díle se lidé stále snaží udržet zdání jakéhosi normálu. Podmínky v řížském ghettu byly příšerné, ale stále tam ještě byla škola, i když před ní stála šibenice. Čas od času provedou oddíly razii, děti se schovávají pod podlahou, ale vyučování se zase obnoví. Osmnáct kilometrů odtud je koncentrační tábor Silaspils, kde bylo vraždění na denním pořádku.

Nikdo nikomu nemohl pomoci - jak mi říkali ti lidé: když vedle vás někoho vraždí, vlastně jenom myslíte na to, že vás to tentokrát minulo. Asi z tisíce lidí, kteří byli z protektorátu transportováni do Běloruska, přežilo dvaadvacet mužů. První transport byl z Brna, ten vedl do minského ghetta. Další transporty vedly už do vyhlazovacího tábora Malý Trostinec. Tam vybrali z každého vlaku deset dvacet mužů, kteří pracovali jako otroci, zbytek šel rovnou na smrt. Z těch vybraných přežili jen ti, kterým se podařilo utéct k partyzánům.

Což ještě neznamenal, že mají vyhráno...

Jistě. Především se jim muselo podařit utéct k těm správným partyzánům. Protože tam bojoval každý s každým: Bělorusové, Ukrajinci, Sověti, Poláci, Lotyši, ale i Španělé, Italové. Boj proti Němcům byl jenom jednou ze součástí toho vražedného chaosu. Další podmínkou bylo, že museli mít zbraň. Bez zbraně neměli žádnou hodnotu. Když přišli s prázdnými rukama, buď je vyhnali, to v lepším případě, nebo je zabili. Ono se nebylo možné příliš divit - kdyby je chytili, mohli by prozradit, kde se partyzáni nacházejí. Slyšel jsem spoustu příběhů, které se do mých filmů nedostaly. Třeba o tom, jak k partyzánům utekli tři esesáci. Partyzáni je nejdřív chtěli popraviti, pak se s nimi jeden člověk, který mluví v mém filmu, dal do řeči, poprava byla odložená. Mezitím se partyzáni od svých zvědě dozvěděli, že ve vesnici byl pohřeb jiného esesáka, kterého tito tři při útěku zastřelili. To jim zachránilo život. Nejdřív museli však chodit do bojových akcí beze zbraně. Přežili, osvědčili se, stali se partyzány. Pak se však v roce 1944 přelila fronta, Rudá armáda je zatkla a oni skončili v gulagu. Já jsem v archivech KGB skutečně našel jejich dokumenty.

Mohli bychom teď aspoň krátce objasnit, co to bylo za transporty, které se vyhnuly Osvětím, a proč?

První transporty šly na Východ. Ten úplně první, který byl z nově zřízeného protektorátu vypraven už v říjnu 1939, ovšem mířil do Niska v jihovýchodním Polsku, v tom byl můj dědeček a jiní členové rodiny. To byl ovšem takový „experiment“, tehdy ještě Němci nevěděli, co vlastně chtějí přesně podniknout. Pak následovaly transporty do Lodže, na konci roku 1941 je vypraven transport z Brna do Minsku. Teprve pak, až v lednu 1942, se jezdí z Terezína. První „destinací“ je Lotyšsko. Ale opakuju, mně ani tak nešlo o dokumentaci transportů ani o historii holocaustu nebo šoa. Mě zajímají především ti lidé, jejich příběhy. Samozřejmě musím znát historii a pozadí, ale vlastně se tyto informace snažím ve svých filmech redukovat na základní věci. V mnoha filmech vystupují svědci jen proto, aby ilustrovali historii. To nebyl můj záměr. Já jsem se chtěl pokusit podívat se na prožité jejich očima a jejich jazykem. Jejich perspektivou. Proto tam není komentář. Mluví jen oni sami.

Liší se - tedy co do formy - výpovědi vašich svědků od těch, kteří prošli „nezapomenutými“ transporty, tedy těmi, kteří přežili Osvětím?

O místech, kam se dostali „moji“ svědci, je relativně málo

dokumentů. Což je do určité míry výhoda, protože tito lidé, z nichž většina mluví poprvé, nemají kde brát informace, nejsou „ovlivněni“ pozdějšími pracemi, vědí prostě jen to, co zažili a co si pamatují. Často odpovídají na mé otázky „já nevím“, což je vlastně hrozně cenné, neboť to se vám s lidmi, kteří prošli Osvětím, nestane. O ní je „všechno“ známo. Musím samozřejmě porovnávat to, co je známé nebo zapsané, s tím, co mi říkají oni. Postupuji paralelně a různými směry. K řadě mých lidí se vracím

a probírám to s nimi znovu. Každý člověk má sklon pojmenovat něco, co viděl, aniž má jistotu, že ví, co to bylo. Nejlepší příklad je doktor Mengele. Důstojníků, kteří prováděli selekce, byla ale spousta a nepředstavovali se. Skoro každý, kdo do Osvětí přijel, si ale myslí, že u té jeho rampy byl Mengele. Je to jasný symbol zla. Mí lidé často nevědí, jak se jejich důstojníci jmenovali.

To, o čem mluvíte, často zneužívali popírači, kteří chytali přeživší za slovo a dokazovali, že když se pletou v jedné věci, tak to znamená, že nemluví pravdu ani v celku. Ostatně i Lanzmannův film Shoa byl z těchto důvodů nějakými pomatenci napadán. Myslel jste na tento klasický dokument, když jste pracoval na tom svém?

Samozřejmě. Lanzmannův film je nepřekonatelný, to je bez diskuze. On ale mohl své postavy ještě přivést na místa, kterými prošli. Mohl je dovézt do Majdanku, do Treblinky, na rampu v Osvětím. To já už jsem kvůli jejich věku nemohl. Vycházel jsem z toho, že musím přímou účast nahradit nějakými vizuálními dokumenty. A že určitě musí existovat. Problém je je nalézt. Ale snažím se o maximální věrnost a spolehlivost. Skoro každý dokument, ať fotografie nebo filmový záběr, odpovídají tomu, o čem mí svědci mluví.

Dovedu si představit, že v archivech mohou být fotografie třeba z Terezína, ale byl jsem ušaslý, kde jste našel fotografie z ghatt a koncentráků v Lotyšsku, v Bělorusku... A kde jste třeba našel fotografie esesáků, které ve vašem filmu vidíme? V německých archivech?

Většinou to nejsou fotografie z archivů. Postupuji třeba tak, že když zjistím jméno nějakého esesáka, tak napíšu na spoustu adres v Německu, které nesou to jméno. Vysvětlím, že nejsem lovec nacistů, že mě zajímá jenom ta fotografie a proč. Když to není právě Schmidt, tak je jistá možnost, že budu mít štěstí. A čekám. A dost často se stane, že mi něco přijde. Často to jsou dopisy bez zpětné adresy, bez dopisu, jen fotografie. Spoustu fotografií se dalo nalézt v chalupách v Polsku. Oni sami, Poláci ani ukrajinští dozorcí, neměli fotoaparáty, ale přivezli si je tam Židé, i když to měli zakázané. Takové fotografie často zůstaly v rodinných krabicích, třeba ani sami Poláci nevěděli, kdo na nich je. Já jsem to různými cestami často zjistil.

Předpokládám, že filmové záběry z ghatt většinou natáčeli Němci.

Ano, ty pocházejí většinou z archivů. Buď zůstaly v archivech na Východě, nebo jsou v německých archivech.

Kde jsou s německou pečlivostí zdokumentované...

Také to není tak jednoduché. Ony jsou sice precizně uchované, ale často ani Němci nevědí, co na těch záběrech vlastně je. Takže já jsem třeba pro třináct minut filmu prošel osmdesát hodin materiálu.

Ted' bychom mohli mluvit o lidech, kteří ve vašem filmu mluví. Čím jsou výjimeční?

Ze skupiny, na niž jsem se zaměřil, žilo v době, kdy jsem začínal na projektu pracovat, pětasedmdesát lidí. Dá se říct, že každého jsem natočil. Dohledal jsem osudy všech. Všichni, kteří v mých filmech mluví, jsou z protektorátu, kromě těch svědectví, které jsem potřeboval k dokreslení příběhu „našich“ Židů. Takže v běloruském a lotyšském filmu mluví několik místních Židů. Když se ptáte, jací jsou, tak myslím, že záleží na

tom, čím si prošli a kde. Třeba ti muži, kteří byli v Bělorusku, jsou otrlí a tvrdí, vědí, že se nemůžou moc dojímat, nedojímali se asi ani tehdy, protože by jinak nepřežili. Mnozí si pamatují neskutečné detaily. Možná je to proto, že se v tom moc nehrabou. Berou to jako fakt. Minulost nezměníte. Když si to budete pořád přehrávat v hlavě, tak vás to buď zabije, a pokud ne, tak si ten příběh změníte, interpretujete. Budete si stále přehrávat, jak to bylo a proč a jestli jste vy mohli udělat něco jinak. Ale tím si moc nepomůžete. A to oni pochopili. Dívali se do budoucna.

Však víme, že řadu významných svědků holocaustu ona tíha nakonec přivedla k sebevraždě: Primo Levi, Jean Améry, Richard Glazar...

Jistě, však já také netvrdím, že na to je nějaká odpověď. Existuje stovka, tisíce odpovědí. Vždy pro toho, koho se týkala.

Někteří čeští Židé ve vašich filmech mluví anglicky.

Já jsem je vždy vybidnul, aby mluvili jazykem, kterým mluvit chtějí. Takže ti, kteří mluví anglicky, většinou už dlouhá léta žijí v zahraničí, většinou odešli hned po válce nebo v roce 1948, a to co nejdál, do Spojených států, do Austrálie. Pro některé z nich ovšem čeština nebyla rodným jazykem, byli to Židé z německy mluvících rodin.

Možná je škoda, že jste ve filmu neuvedl, jaké byly jejich další osudy. Chápu ale, že to nebyl váš prvotní záměr.

Určitě by to byly zajímavé příběhy - a já dobře vím, že také jsou. Ale tím by můj film ohromně nabobtnal. Musel jsem si dát nějaké limity. Možná je některé věci lepší nechat nedopovězené.

Co je nyní po skoro sedmdesáti letech na oněch strašných událostech nejdůležitější?

Na to se těžko odpovídá. Mě ale už nezajímala historická faktografie, ta je buď zmapovaná nebo těžko představitelná. Mluví k nám suchou řečí čísel, statistik, hlášení... Pod tím si už skoro nic nepředstavíte. Myslím, že jediným způsobem, jak ještě oslovit lidi, jsou emoce. A mám pocit, že na mladé lidi to funguje. Z toho, co jsem při promítání zažil, myslím, že to vnímají jako dobrodružný příběh. Lidé bojují proti obrovské přesile, snaží se přežít. Víte, nedávno jsem se přichomýtl k televizi a tam běžel Spielbergův film *Válka světů*. Je to vlastně podobný příběh. Tom Cruise tam bojuje s nějakými příšerami, které se na Zem slétly z vesmíru. On moc neví, proč ho chtějí zabít a co po něm chtějí. Ví, že musí a chce přežít.

Což se, na rozdíl od Cruise, většině Židů nepovedlo. Byli vláčeni nějakou obrovskou, nepředstavitelnou a vraždící silou, a ta jich většinu zahubila. Ale je jasné, jakou silou?

Jistě, máte pravdu. Ale člověk si nemůže brát na bedra celou odpovědnost za dědictví nejstrašnějšího zločinu moderních dějin. Já jsem točil film, který ze své podstaty tíhne k příběhu a emoci. Co si z toho divák vezme, závisí koneckonců hlavně na něm. Když prožije s mými postavami aspoň trochu jejich emocí, myslím, že je větší šance, aby pochopil, co se to tehdy stalo a co to umožnilo.

Jedna vaše postava krásně říká: pochopíte, že nemůžete nést odpovědnost za všechny mrtvé, které jste viděl umírat. Vy část toho závazku přesto plníte. Měl jste k tomu nějaké osobnější důvody? Už jste říkal, že dědeček byl v transportu do Niska...

Ale ano. Vyrůstal jsem mezi těmi lidmi a vždy mě to zajímalo. Je to svět, který už zmizel. Ti, kteří jsou jeho posledními svědky, jsou trochu jiní než ostatní. Logicky. Dívají se na svět jinak, mluví jinak, mají jiný humor. Prošli si něčím úplně jiným než absolutní většina z nás. Svým způsobem mi chybí. Už jich moc není.

Foto: Robert Zlatohlávek, T.H.A.

Autor: [Jiří Peňás](#)

Související články

- Nový film [Hon na bin Ládina bude zfilmován, v kinech se objeví příští rok](#)
- Filmové premiéry [Ve stínu planety Trier](#)
- Íránské chucpe [Vláda Íránu protestuje proti vyhoštění von Triera z Cannes](#)

[Tisk](#) [Poslat](#) [Sdílet](#) [Nahoru](#)

Diskuze

[Vstupte do diskuze](#)

- [Diskutujte s fanoušky Týden.cz na Facebooku](#)

